

VEDUTE SLOVENSКИH KRAJEV IZ ZAČETKA XVIII. STOLETJA

EMILIJAN CEVC

Redki so kraji na Slovenskem, ki bi se lahko ponašali s svojo slikano podobo že v času pred Valvasorjem, to je pred zadnjo četrtino XVII. stoletja. Za najstarejše slovenske vedute se moramo zahvaliti pač Janezu Clu-bucciarichu, priorju avguštinskega samostana v Fürstenfeldu, ki je med leti 1601 in 1605 zbiral tudi po naših krajih gradivo za topografsko karto Notranje Avstrije ter nam tako v sicer skopih, pa vendarle dovolj pričevalnih skicah zapustil poglede na nekatere naših mest, med drugim tudi na Ljubljano. Za čas proti sredi stoletja lahko omenimo M. Merianovo Topografijo avstrijskih provinc iz leta 1649, s tem pa bi bilo gradivo te vrste že skoraj izčrpano. Domača zemlja dolgo ni rodila slikarja, ki bi se posvetil z vsem srcem njeni podobi; ko pa se je končno le našel mož, ki jo je želel z veliko ljubeznijo in spoštovanjem povečati, je terjala od njega, da ji je zato žrtvoval osebno srečo in premoženje. To je bil Janez Vajkard Valvasor, ki je po Merianovem zgledu in po modi topografov in kronistov XVII. stoletja opeval »Slavo vojvodine Kranjske« ter nam v tem delu in še v topografijah Kranjske in Koroške zapustil zelo dragoceno in pričevalno gradivo; tega dopolnjuje še zbirka risanih predlog, ki so jih nato vrezali v baker njegovih sodelavci, med katerimi je bil najpomembnejši Andrej Trost. Seveda te risbe in grafike ne presegajo enciklopedično pojmovanega topografskega opisovanja posameznih krajev, gradov in samostanov. Sama krajina Valvasorja ni toliko mikala kot tisto, kar je človek

na njej ustvaril. Zato se mu podoba naravnega okolja mest in gradov rada fantastično preobliči ali pa se spreminja v zemljevidno znakovitost. Tudi gore so zanj bolj pojem kot pa individualno oblikovan del pokrajine. Vendar je Valvasor naše domoznanstvo obogatil kot nihče pred njim in le redki za njim. Za umetnostno topografijo so te slike še posebej zgovorne, ker nam ob grajskih in samostanskih stavbah nakazujejo na eni strani delež srednjega veka in na drugi novosti renesanse, pri večjih naseljih pa nam več ali manj kažejo še njihov srednjeveški značaj tako s sistemom utrdb kot z razmestitvijo stavb in z njihovimi podrobnostmi. Veliki baročni val, ki je zalil naše dežele takoj po Valvasorjevi smrti, dotlej namreč še ni močnejše spremenil urbanističnega sestava in silhete naših mest. Za Štajersko ima podoben pomen »Knjiga gradov« M. Vischerja, pri kateri je kot bakrorezec sodeloval tudi Andrej Trost.

Začetek XVIII. stol. pri nas ni spočel topografskih del in ilustracij. Razne vedute se v tem času pojavljajo le slučajno in sporadično. Zato je tudi za nas dokaj pomembna popotna skicirka iz zgodnjega XVIII. stol., ki jo je l. 1936 pridobil Gornjeavstrijski deželni arhiv v Linzu ob Donavi, saj je v njej narisanih tudi več naših krajev. Knjiga je sestavljena iz štirih delov ter obsega 416 (sekundarno oštevilčenih) strani v velikosti 9,5 × 15,5 cm, izpolnjenih z vedutami mest, trgov, gradov in samostanov z ozemlja nekdanje Avstrije, Bavorske, Saške in Frankovskega. Od tega od-

Maribor, čedno mesto na Spodnjem Štajerskem ob reki Dravi, je lep in prijeten kraj, (oddaljen) 9 milj od Graza. St. 1 župna cerkev, 2 rotovž, 3 grad grofa Rosenberga, 4 minoriti, 5 kapucini, 6 Vsi svetniki. 7 milj od Varaždina, 9 od Celja, 19 od Ljubljane.

Lenart v Slovenskih goricah

pade 16 risb na kraje znotraj naših današnjih meja: 6 na nekdanjo Kranjsko, 9 na slovensko Štajersko in 1 na Koroško. Južnoštajerske kraje je objavil že Hans *Wutschnig* (*Steirische Städte und Märkte im Reisebilderbuch eines Schlesiens, 1710—1714, Blätter für Heimatkunde XIX. Graz 1941, str. 13 sq.*), kranjski pa še niso bili publicirani. Vsekakor te risbe zaslužijo, da jih spoznamo, saj nam ponekod dopolnjujejo Valvasorja in Vischerja, za nekatere kraje pa pomenijo sploh prvo upodobitev. Obenem pa se nam v njih razodeva podoba naših mest prav v trenutku, ko se je začela spreminjati iz srednjeveške v baročno, za kar nam nudi najzgovornejši primer prav Ljubljana. Če se ni spremenilo drugo, so vsaj stolpi cerkva dobili baročne kape in tako zelo poživili silhueto naselij.

Na žalost ne vemo, kdo je avtor teh risb. Če je bil v knjigi kakšen podpis, bi ga morali pač iskati na prvi strani, ki pa manjka. Vsekakor je prizadevni risar kraje, ki jih je upodobil v svojem popotnem albumu, sam obiskal in se v nekaterih tudi dalj časa mudil. Izjeme so samo risbe Gdanska, Hamburga, Kölna, Frankfurta na Maini in Benetk, ki jih je prerisal po grafičnih predlogah, da je z njimi izpopolnil zbirko. Skoraj ob vsaki risbi je zapisal tudi datum njenega nastanka, tako da lahko rekonstruiramo njegovo potovanje. Najstarejši datum je 7. julij 1710, zadnji pa 28. junij 1715. Verjetno je risar začel potovanje v Šleziji v okrožju *Freiwaldau* ali v grofiji *Glatz*, kjer se itinerarij konča. Vmes pa je križaril po Šleskem, Saškem, Frankovskem, Bavarskem, Tirolskem, Salzburškem, Zgor. in Dol. Avstrijskem, Češkem, Štajerskem, Kranjskem in Koroškem. Prav tako ne vemo, kaj je bil mož po poklicu in kaj ga je gnalo na pot. *Wutschnig* domneva, da je bil morda v cesarski vojaški službi, kar pa se mi ne zdi preveč prepričljivo, ker bi v tem primeru bolj poudarjal vojaške objekte in bi ga pot zelo verjetno zanesla tudi v našo Vojno krajino. Interes, ki ga posveča raznim cerkvam, posebno pa samostanom, bi utegnil kazati na duhovnika, a tudi tej domnevi ne moremo prav pritrditi. Toda konč-

no niti ni pomembno, ali so moža vodili uradni ali le znanstvenotopografski cilji. Vsekakor je album več kot le slučajna spominska zbirka krajev, ki jih je obiskal. Od teh so nekateri zajeti s precejšnjo natančnostjo, drugi pa v naglici, kakor sta popotniku pač dopuščala čas in risarska vna. Zato vse podrobnosti na risbah niso do pike zanesljive, toda v glavnih črtah so te vedute vendarle vsega upoštevanja vreden kulturnozgodovinski dokument. Za razloček od Valvasorja in Vischerja pa je našega anonima zajemala bolj celotna veduta in silhueta kraja kot detajli posameznih stavb.

Na slovenska tla je našega popotnika večkrat zaneslo. Tako je prišel 12. junija 1712 v Radgono, od koder je 30. (?) junija preko Lenarta v Slovenskih goricah došel v Maribor, ki ga je skiciral 15. julija. Iz Maribora je odpotoval preko *Ehrenhausena* in *Wildona* v *Gradec*, čigar veduta je datirana z 8. avgustom 1712. 7. decembra 1712 se je mudil v *Murecku*, 1. januarja 1713 pa ga že srečamo v *Ptuj*, kjer je ostal najbrž dva do tri mesece in pri tem obiskal tudi grad *Turnišče*. Šele marca 1713 se je odpravil spet na daljšo pot, kajti tedaj je preko *Slovenske Bistrice* in *Žičke kartuzije* potoval do *Celja*. Aprila je romal skozi *Žalec* in nato čez *Trojane* na *Kranjsko*. Če bi ubral pot čez *Kozjak* in *Tuhinjsko dolino*, bi gotovo spotjo skiciral vsaj *Kamnik*, ki pa ga v skicirki iščemo zaman. V maju 1713 se je ubadal z veduto *Ljubljane*, kjer je ostal več tednov, nato pa je po ovinu čez *Škofjo Loko* (25. julija) prišel v *Kranj*, ki ga je narisal 1. avgusta, obiskal *velesovski samostan* (6. avgusta) ter nato preko *Tržiča* (20. avgust) in *Ljubelja* odpotoval na *Koroško*. Na *Koroškem* se je mudil več kot leto dni po različnih krajih, n. pr. v *Št. Vidu* ob *Glini*, pri *Gospo Sveti*, v *Krki*, *Brežah*, *Starem dvoru*, *Velikovcu*, *Grebinju*, *Št. Andražu*, *Celovcu*, *Volšperku*, *Št. Pavlu*. 2. oktobra 1714 je prišel čez *Labod* v *Dravograd* in še isti dan prestopil *koroško-štajersko* mejo in čez *Muto* in *Radlje* (*Marenberg*) odhitel proti *Eibiswaldu* in naprej v *Mürzschlag*.

Vedute slovenskih krajev, ki jih objavljamo, so torej nastale v letih 1712 do 1714. Njihovo podrobnejšo topografsko problematiko prepuščam lokalnim raziskovalcem, kajti na tem mestu sem želel na to ilustrativno gradivo samo opozoriti in pri tem podčrtati le nekaj glavnih značilnosti, ki nam jih razkriva. Povejmo še, da obsega vsak od štirih delov albuma okoli 100 risb in da je pri vezavi nekaj listov zašlo na napačno mesto. Tako je uvrščena veduta Tržiča z originalno številko 51 neposredno za podobi Hirsberga in Goetberga, ki imata številki 44 in 45, čeprav bi bilo njeno pravo mesto za Kranjem s številko 50. Datum na slikah je večkrat pripisan z drugim črnilom, ki je pogosto zelo obledelo. Navadno družijo risar na isti strani po dve sliki drugo nad drugo, pomembnejšim krajem, med drugim tudi Ljubljani, pa je žrtvoval kar dve sosednji strani. Vsaki risbi je dodal kratek topografski opis kraja in njegovih glavnih stavb, ki so opremljene s številkami. Zaradi vlage so te opombe včasih precej trepele, tako da jih večkrat s prostim očesom sploh ni več mogoče razbrati.

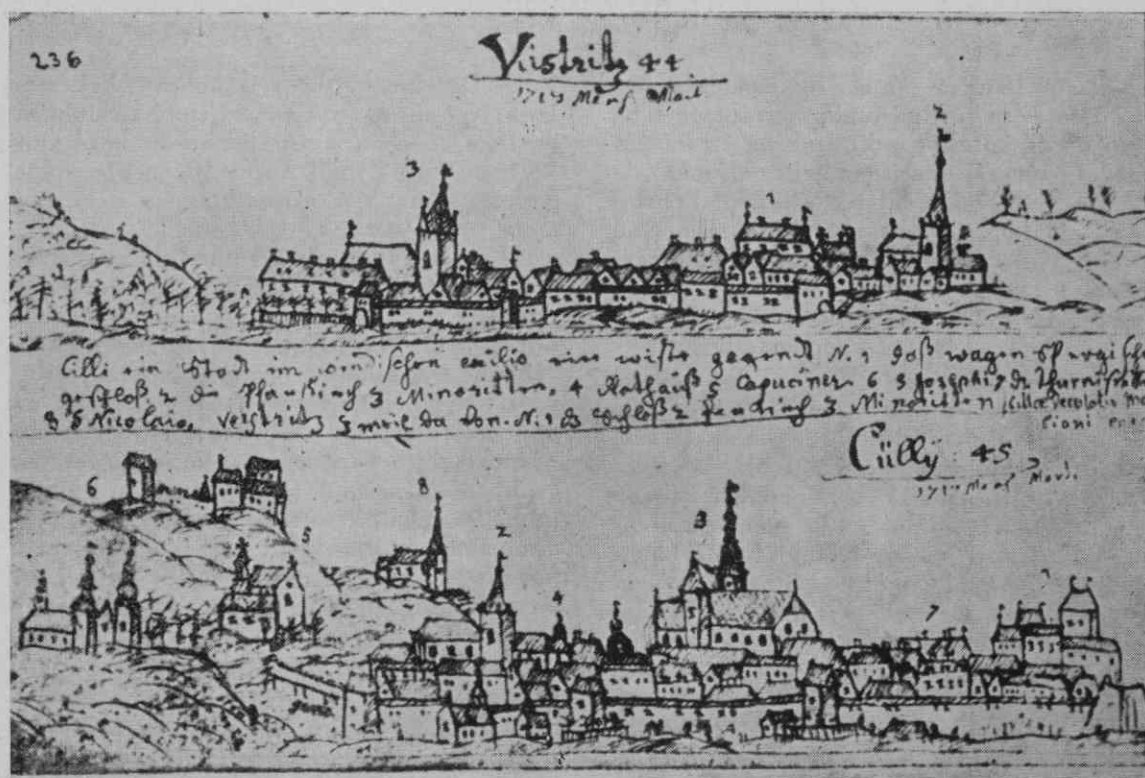
Vsi naši kraji spadajo v sestav četrte knjige albuma, ki nosi naslov »LIBER QUAR-

TUS oder daß vierdte buch welcheß in sich hält ein theil von unter Österreich, daß königreichs Ungarn, ober und unter Steyer, Crain, das Ertzherzogthum Karnten, wiederumb ein theil von Steyermarkt, von Österreich, item ein gutten theil von dem land Bayern«.

Na strani 223 je risar 1. junija 1712 naslovil pot po Štajerskem takole: »STYRIAE PARS Inferioris atque Superioris. Das ist ein Theil von Steyermargt der vornehmsten und grösten städte und marckte so wohl in unter als obersteyer«.

Na strani 225 je risba Radgone, pri kateri na naši strani meje opazimo v ozadju na levi samo grad na hribu.

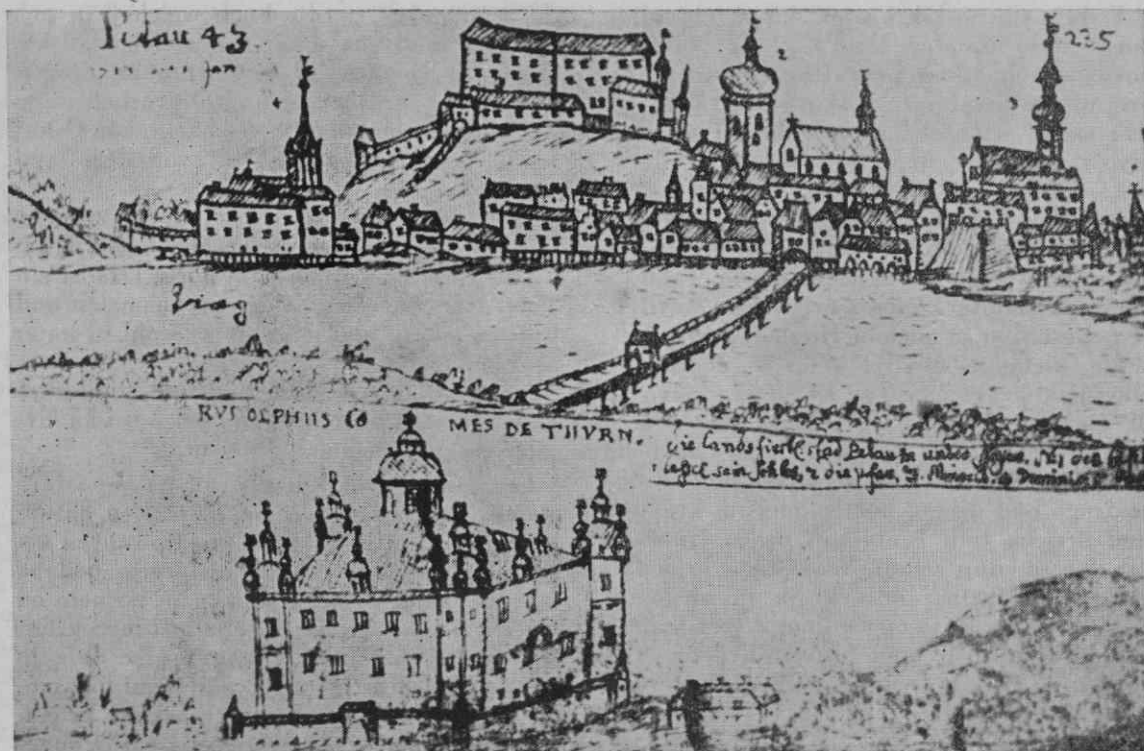
Lenart v Slovenskih goricah na isti strani spodaj ima zaporedno številko 27 in datum 30. (?) junij 1712. Slika, ki nima pisanega komentarja, pomeni doslej najstarejšo podobo tega slovenjegoriškega trga in je posneta od severovzhodne strani. Naselje leži med griči; iznad pritličnih hišic v ospredju se dvigajo nadstropne hiše ob trgu, nad temi pa mogočno kipi župna cerkev z zvonikom, ki ima še sedlasto streho — najbrž še iz časov povečanja cerkve leta 1571 — ne pa še današnje

(Slovenska) Bistrica 5 milje od Celja. St. 1 grad, 2 župna cerkev, 3 minoriti.

Celje, mesto v slovenskem eksilu, pusta okolica. St. 1 wagensperski grad, 2 župna cerkev, 3 minoriti, 4 rotovž 5 kapucini, 6 sv. Jožef, 7 grad (grofov) Thurn, 8. sv. Miklavž. — V Celju je bil obglavljen škof Maksimilijan.

Deželnoknežje mesto Ptuj na Spodnjem Stajerskem. St. 1 grad škofa (pravilno: grofa) Leslie, 2 župna cerkev, 3 minoriti, 4 dominikanci, 5 kapucini

Grad Turnišče (pri Ptuj)

čebulaste baročne kape. — Nekoliko nas moti, da se pokrajina preko notranjega roba lista organsko zliva s krajino na strani 224 spodaj, kjer je narisana Fehring, tako da vzbuja vtis, kot bi bil trg v bližini Fehringa. Toda tam ni nobenega kraja z imenom »S. Leonhardt«. Tak spodrseljaj si lahko razložimo s tem, da je risar v naravi skicirano veduto šele doma v miru prerisal v album in pri tem zagrešil to in drugo nenatančnost.

Najbrž je naš popotnik še isti dan prispel v Maribor, toda njegovo podobo je zajel šele 13. julija, in sicer z desnega brega Drave, tako da vidimo spredaj še Magdalensko predmestje s cerkvijo sv. Magdalene. Risba ima številko 28, pod njo pa je podoba Ehrenhausena. Napis spodaj je takle: »Marbuorg ein hibsche Stadt in unter Steyer an dem Tragfluß, ist ein schönes undt wohlfeiles orth 9 meil von gratz. N. 1 die Pfar Kirche. 2 daß Rathauß. 3 des graf Rosenberg sein Schlos. 4 Minoritten. 5 Capuc. 6 om. Sanct. 7 meil von warasdin. 9 von Ciel 19 von labach.«

Pred nami je torej prva veduta Maribora po velikem požaru leta 1700 in kaže zato že nekaj razločkov z Vischerjevim bakrorezom iz časa okoli 1680 in z oljnato sliko v gra-

škem Deželnem arhivu iz konca XVII. stoletja. Najbolj so se spremenile oblike stolpov, medtem ko sama mestna gmota ne kaže toliko razločkov. Zvonik župne, današnje stolne cerkve, nima več osmerokotnega vrhnjega nadstropja, ampak kvadraten zaključek, okoli katerega poteka še obhod z lastno streho. Minoritska streha je dobila namesto nadstrešnega stolpiča pravi zvonik s čebulasto kapo, prezbiterij pa ji je premaknjen z vzhodne na zahodno stran. V sredini risbe kipi v nebo stolp mestne hiše. Pri gradu ne opazimo vogalnih stolpičev, ampak samo krepek stolp z baročno kapo za južno fasado. Tudi zajetni zvonik cerkve vseh svetnikov krona že čebulasta streha. Onkraj mostu vidimo stolp z Dravskimi vrati, ki je največji poudarek v poteku obzidja; to v strnjem pasu obdaja mesto in se na zahodni strani končuje v stolp s cinami. Mikavna so živahna slemena hiš v središču mesta. Grad na Piramidi je naznačen le s skopim obrisom.

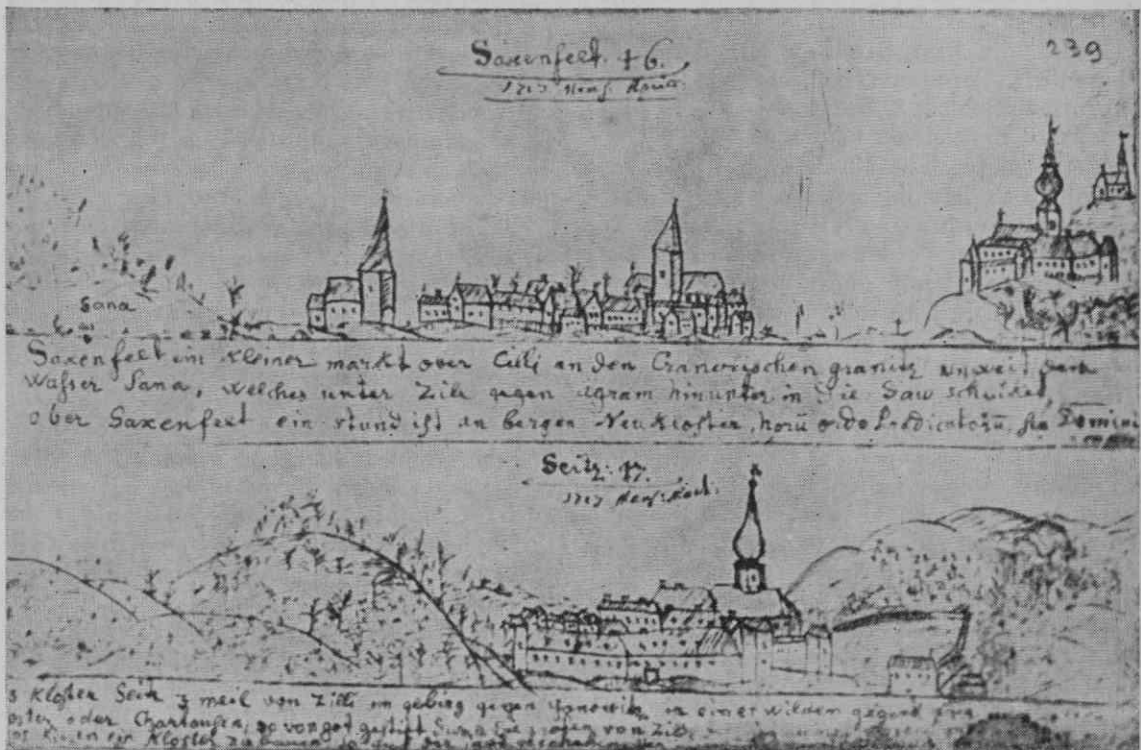
Ob drugem obisku slovenskih dežel je naš Ahasver na novega leta dan 1715 narisal pogled na Ptuj s Spodnjega Brega, tako da vidimo dravski most od desne strani. Risba je na strani 255 in ima številko 43. Pod njo je slika gradu Turnišče. Napis je kratek: »Die

landsfürstl. stad Petau in unter Steyer N. 1 des bischop Lessel sein Schlos 2. die Pfar 3. Minorit. 4. Dominic. 5. Capuc.« — Bolj kot z Vischerjevim bakrorezom iz časa okoli 1680 je vredno primerjati risbo s sliko iz konca XVII. stoletja, ki jo hrani Ptujski muzej. Kljub vsej sumaričnosti in površnosti nam naš anonimus le kaže nekatere spremembe, ki so jih doživele večje ptujске stavbe ob koncu XVII. in v začetku XVIII. stoletja. Najbolj shematična je podoba gradu in njegove planote. Na desni vidimo stražarnico s stolpom, nato (prenizki) stolp kapele, dostop na grad z glavnim vhodom in obzidje, potekajoče proti dominikanskemu samostanu. Stolp dominikanske cerkve ima menda še srednjeveško streho, celotni samostanski stavbni kompleks pa je na široko razvit in pomeni protiutež gmoti minoritskega samostana na desni, ki se že uveljavlja s svojimi baročnimi prezidavami iz dni gvardijana Dietla med leti 1681 do 1696.

Pred samostanom je zelo poudarjena minoritska bastija, prav na desni pa opazimo zvoniček kapucinske cerkve. Tudi mestni stolp je okoli leta 1700 dobil svojo še danes značilno čebulasto kapo, ki jo je risar na moč

poudaril, medtem ko je na sliki v Ptujskem muzeju stolp še vedno krit s sedlasto streho. Stolpič pod grajsko stražarnico pripada verjetno meščanskemu špitalu, ki pa ga muzejska slika lepše kaže. Že omenjeno bastijo pri minoritih enači Wutschnig z vodnim stolpom, kar pa se mi ne zdi prav verjetno, čeprav je pomaknjena nekoliko preveč proti jugozahodu. Na koncu mosta vidimo Vodna vrata. — Leto kasneje je Ptuj upepelil velik požar, iz katerega se je dvignilo že barokizirano mesto.

Iz Ptuja je risar obiskal bližnji grad Turnišče, ki ga je med leti 1687—1694 pozidal grof Hans Maksimiljan von Thurn-Valsassina. Leta 1827 so grad prezidali, zato je risba, ki nam ga kaže v prvotni podobi, še bolj mikavna. Gre za tipičen poznorenesančni dvorec s štirikotno osrednjo stavbo, katere streha se nam na sliki zdi kakor nekaka kupola, na njenem vrhu pa se dviga velika laterna. Vsi štirje vogli so poudarjeni s stolpiči s kupolastimi strehami in z laternami na vrhu, v kotih pa so spet obogateni s čebulasto kritimi stolpički, ki so najbrž pomolasto izstopali. Podobni stolpiči poživljajo tudi središčne osi vseh štirih fasad ob strehi.

Zalec je majhen trg nad Celjem ob kranjski meji, nedaleč od reke Savinje, ki pod Celjem teče proti Zagrebu v Savo. — Nad Zalcem je uro daleč v hribih Novi kloster pridigarskega ali dominikanskega reda.

Zički samostan (leži) 3 milje od Celja v hribih proti Konjicam v divji okolici... Samostan ali kartuzijo je Bog ustanovil po Celjskih grofih... (skočil zajec) v naročje. (kar je pomenilo, naj) zgradi samostan; zgodilo se je pa tako, da...

Grad, ki niti zdaleč ne spominja na utrdbo, obdaja nizko obzidje. To je severnorenesančna stavba, v kateri se zadnji spomini slikovitih poznogotskih fial prelivajo s prav tako slikovitim motivom zgodnjebaročnih stolpičev in tako pri vrhu rahljajo arhitekturno telo z ritmično razgibano silhueto. Nad gradom je napis: RVDOLPHIIS COMES DE THVRN«. — Kasnejše podobe nam kažejo grad že v predelani obliki.

V marcu 1713 je risar že na poti skozi Slovensko Bistrico proti Celju. Pritegnil ga je pogled na Bistrico od jugovzhodne strani; narisal ga je pod številko 44. Zraven je napisal: »veistritz 3 meil da von.« (To je od Celja, čigar komentar beremo pred bistriškim!) »N. 1 das Schloß 2 Pfar Kirch 3 Minoritten.« Za Celjskimi vrati v obzidju se dviga minoritski samostan s cerkvijo, iznad mestnih hiš pa segata strehi rotovža in gradu z vetrnicami na vrhu. Desno od gradu je opaziti manjšo kapelo, pred njo pa so najbrž Marihorska vrata. Že izven obzidja stoji med kopicami hiš na lahni vzpetini župna cerkev. Obe cerkvi imata stolpa s piramidno streho.

Po vrstnem redu je na isti strani z Bistrico upodobljeno pod številko 45 Celje, čeprav je napis, ki se nanj nanaša, pred bistriškim. »Cilli ein Stadt im windischen exilio ein wiste gegendt. N. 1 das wagenspergische geschloß. 2. die Pfar Kirch. 3. Minoritten. 4. Rathauß. 5. Capuciner. 6. S. Josephi. 7. das Thurnische Schloß. 8. S. Nicolai.« (Nato pride tekst o Bistrici, na koncu pa spet o Celju:) »Cillae decolatio Maximiliani episcopi.«

Mesto je zajeto od severozahodne strani, tako da vidimo prav na levi leta 1680 zidano cerkev sv. Jožefa z dvema stolpoma, ki sta svoji zvončasti strehi ohranila od leta 1706 do današnjih dni; prezbiterij ima nadstrešni stolpič. Nad mostom čez Savinjo se osamljeno dviga kapucinska cerkev, nad njo pa zgornji celjski grad z obzidjem in s še ohranjenimi strehami. Pred mestnim obzidjem stojita cerkev in kapela sv. Maksimilijana. Od mestnih stolpov vidimo najprej vse tri na zahodni strani, le da so tu narisani kot kvadratni, v resnici pa so bili okrogli. Zadnji na levi je Vodni stolp, tretjega, poleg Maksimilijanove kapele, pa Wutschnig po pomoti enači z Graškimi mestnimi vrati. V resnici vidimo ta na skrajnem desnem robu in so podobna bastijonu. Za njimi je kompleks spodnjega gradu, ki je bil tedaj v posesti Wagensbergov. Župna cerkev sv. Daniela na levi strani ima razmeroma nizek, gotško krit stolp, tako da ga odločno prerašča vertikalna poudarjenega minoritskega samostana in cerkve z dvema stolpoma, katerih levi in nižji

ima piramidno streho, kakršno opazimo tudi še na slikah iz srede XVIII. stoletja, desni pa visoko in razgibano baročno. Wutschnigu se zdi levi stolp uganka, toda cerkev je v resnici imela dva zvonika. Levo od župne cerkve je najbrž špitalska kapela sv. Elizabete, dolga streha med minoriti in spodnjim gradom pa pripada grofiji. Zadnji del obzidja na desno od stolpa v severovzhodnem oglu obzidja pripada že severnemu delu zidu. Zadaž na hribu stoji cerkev sv. Miklavža.

Že spotoma v Celje ali iz Celja samega je risar obiskal marca meseca Žičko kartuzijo ter pod njeno sliko pripisal: »Das Kloster Seitz 3 meil von Zilli im Gebirg gegen Gonobitz in einer wilden gegent... Kloster oder Chartausen, so von got gestiftet durch die grafen von Zilli... Schos Kissen ein Kloster zu bauen. So auf der art geschehen, daß...« Tekst je na žalost zelo poškodovan in zgodovinsko zmoten. Žičkega samostana niso ustanovili grofje Celjski, ampak že leta 1164 mejni grof Otokar III. Traungauski. Nadalje navaja zapis podatek o legendarni ustanovitvi samostana, češ da se je Otokarju med spanjem zajec zatekel v naročje pred lovci in psi, kar naj bi bilo znamenje, naj na tem mestu ustanovi kartuzijo.

Risba ima številko 47 in je dokaj zgovorna, saj je natančnejša kot dobra tri desetletja starejša Vischerjeva. Samostan vidimo od južne strani, tako da se nam kaže fronta obzidja in samostanskega kompleksa od zahodnega vogalnega stolpa — ki je bil v resnici okrogel, medtem ko je na risbi oglat — do jugovzhodnega stolpa, v katerem je bila v XVII. stoletju urejena kapela Kristusovega trpljenja. Značilno je, da niti na Vischerjevem bakrorezu niti na naši risbi ni videti stolpa nad vodo vzhodno od glavnega vhoda, ki naj bi ga, sodeč po napisni plošči, postavili že l. 1467. Ali je morda ta stolp že kasnejšega datuma? Severozahodno od stolpa s kapelo vidimo najbrž stolp, v čigar pritličju je bila ledenica, zgoraj pa sušilnica za ribe. Nizko obzidje na desni obdaja domnevni »vrt za divjačino«, samotno poslopje pred njim pa je »gastuž«, hiša za goste. Levo od cerkve so gotška gospodarska poslopja, velika streha levo od cerkvene pa bi najbrž morala pripadati še cerkvi sami. Zvonik ima že baročno čebulasto kapo, kakršno kaže še leta 1840 kamnotisk J. Wachtla. Torej je bil zvonik predelan že pred letom 1713 in ne šele leta 1733, kot misli Avg. Stegenšek (Konjiška dekanija, Maribor 1909, str. 187), verjetno pod podjetnim priorjem Jan. Krst. Schüllerjem med leti 1684—1698; tedaj je nastal tudi zahodni del trakta ob vodi.

Žalec, ki je v srednjem veku hotel celo tekmovati s Celjem, je bil v dneh, ko ga je obiskal naš popotnik, le majhen trg sredi Savinjske doline, zato je tudi veduta v albumu, nastala v aprilu 1713, menda prva podoba Žalca, ki jo poznamo. Napis pravi: »Saxenfelt ein kleiner Markt ober Cilli an den Crainerischen granitz unweit dem Wasser Sana, welches unter Zill gegen agram hinunter in die Saw schluket.«

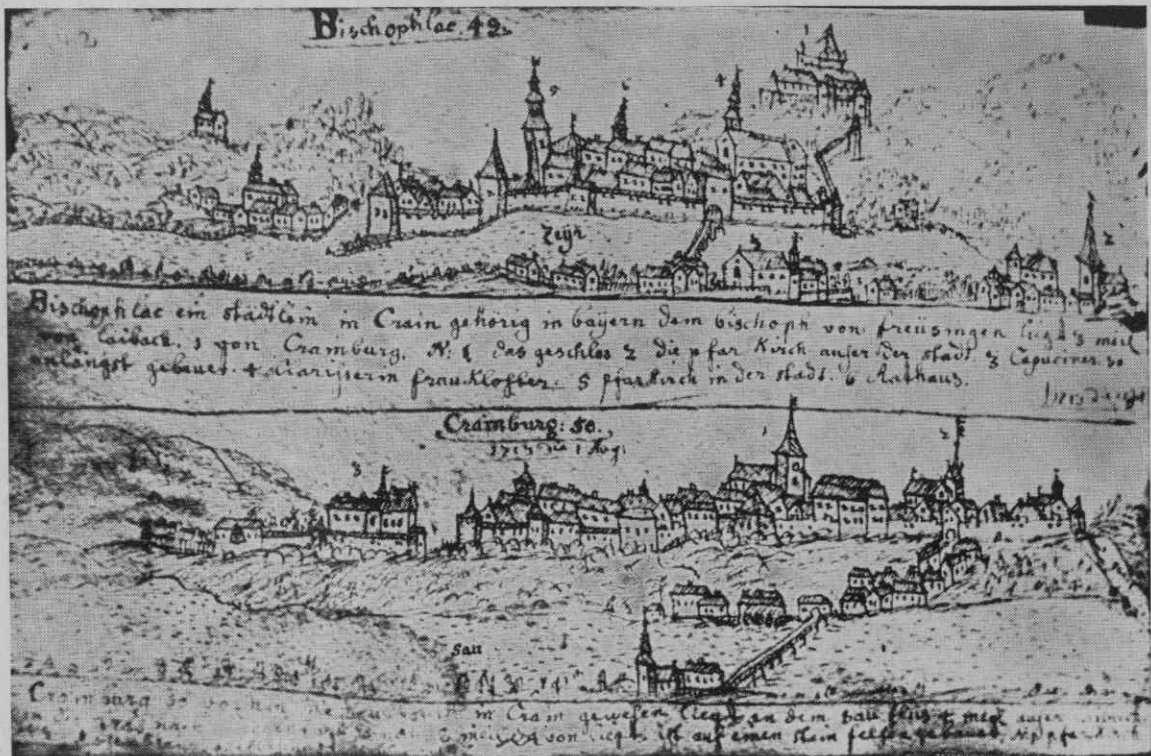
Trg vidimo od severne strani. Na levi je cerkev sv. Kanciana, današnja pokopališka, ob kateri ni videti stranskih kapel, ki naj bi bili prizidani že okoli leta 1700; stegnjeno vrsto trških hiš, razvitih ob cesti, pa zaključuje srednjeveška župna cerkev, utrjena z obzidjem in s stolpi. — Na desnem robu risbe stoji na griču dominikanski samostan Novi kloster, kakor da bi bil v neposredni bližini Žalca in ne kar dobro uro oddaljen. To pove tudi napis: »ober Saxenfelt ein stund ist an bergem Neu Kloster, horum ordo Praedicatorum seu Dominicanorum.« Samostan, ki ni nikdar zajel prav velikega obsega, je pozidal celjski grof Friderik II. okoli leta 1449, večjo predelavo pa je doživel leta

1690 pod priorjem p. Tomažem Buccellenijem posebno v srednjem delu poslopja. Risar je gledal na samostan od severne strani, tako da vidimo v sredi Marijino cerkev s stolpom z baročno streho, spredaj pa so samostanska poslopja s tremi stolpi in še del obzidja na levi. Cerkev na hribu v ozadju je najbrž Vinova gora, a njena lega bi bila tokrat samovoljno premaknjena.

Verjetno je slika Žalca in Novega kloštra nastala že po odhodu iz Celja na Kranjsko, kajti že pri Žalcu se popotnik zaveda, da se bliža deželni meji. Poslej ga na poti ni nič pritegnilo, niti trg Vransko ne, kajti slika na prihodnjih dveh straneh 240 in 241 je posvečena že veliki veduti Ljubljane, narisani pod številko 48 maja meseca 1713. Nad njo je poudarjen napis: »DAS HERZOGTHVM CRAIN«.

Rekli smo že, da je med vsemi slovenskimi kraji Ljubljana v skicirki najbolj odlikovana, tudi tekst pod njo je dokaj dolg, tako da zavzema ločeno levo in desno stran; na žalost ga je vlaga precej poškodovala.

»Anfang des herzogthum Crain welches klein ist dan der stätlein wönig sein nebst

Škofja Loka, mestece na Kranjskem, ki pripada freisinskemu škofu na Bavarskem. Leži 5 milje od Ljubljane, 1 od Kranja. St. 1 grad, 2 župna cerkev izven mesta, 3 nedavno sezidan kapucinski samostan, 4 samostan klaris, 5 mestna župna cerkev, 6 rotovž.

Kranj, ki je bil svoje dni glavno mesto Kranjske, leži ob reki Savi 4 milje od Ljubljane na cesti proti Celovcu, ki je oddaljen še 6 milj. Sezidan je na kamniti skali. St. 1 župna cerkev, 2 (cerkev) rožnovenske bratovščine, 3 kapucini.

der hauptstadt ist bischophlac 3 meil da von wie hirnächst zu sehen, hernach Crainburg so vorhin die hauptstadt ligt 4 meil von laibach, neustätl ligt 9 meil davon gegen Croatien, stein 2 meil gegen steyermarg, Rotmansdorf gegen Kärnten, u: diese seind gleich zusammen gesehen der flecken seind auch wönig, das land hat auch wönig fruchte wieder an Korn noch von Wein, der aus Croatien und Italien mus gebracht werden wie dan die granitz nahend ist, als die grafschafft Görtz oder Goritia 12 meil und dan die Mer porten wo viel fisch gebracht werden. — Die hauptstadt Laibach ist auch nicht absonderlich gros, wird in 2 theil getheilt von dem durchfließenden lustigen laibachflus, schöne Kirchen und Klöster sind dar als N: 1 der thum. 2 der bischoph hof. 3 die Jesuiter, so philosophia dociren, 4 die franciscaner. 5 das Schlos. 6 das rathaus. 7 spital und thor. 8 s. Rosaliae Kirch im schlosberg. 9 s. florian. 10 der vitringer (pač stiški) hof, ord: s. bernhardi 4 meil davon das Kloster. 11 Augustiner. 12. discaltiaten august. oder augustiner barfüsrer. 13 Clariberin frau Kloster. 14 ursulinerin frau Kloster. 15 Capuciner. 16 first auerspergische hof. 17 first Eckenbergisch hof, 18. das landhaus. 19. first portiisch (?) hof, 20 Creütz stift des general starnberg. 21 st. Petters pfarkirch, 22 stras nach der Sawsa 1 stund davon ins ungarn und steyermarckt. 23 laibach flus worauf sie in Italien abschiffen. 24 die stras in Croatien nach Carlstat. 25 stras nach hydria wo das quecksilber graben...«

Kakšen razloček med opisom kranjske dežele pri našem anonimu in pri Valvasorju! Možu, ki je videl lep del nemških dežela, se je morala Kranjska dozdevati res revna, saj je bila po vseh katastrofah XVI. in XVII. stoletja na najnižji ravni blaginje. Kar pa zadeva vino, je dolensko in primorsko vino zamenjal kar za hrvaško in italijansko in ker ga je pot vodila samo po Gorenjskem, seveda vinogradov ni mogel spoznati. Značilno pa je, da ga je Ljubljana le pritegnila tako z lepo reko kot z lepimi cerkvami, kajti kot severnjaku so mu najbrž ugajale ne samo gotske cerkve — n. pr. frančiškanska, križniška itd. — ampak tudi mogočna nova stolnica v italijan. baročnem slogu. S cestami, ki se od hrvaške, primorske in severne strani zbirajo v Ljubljani in jih podpira še plovba po Ljubljani, je dobro nakazal pomembno središče in trgovsko prometno lego mesta.

Prav tako opazimo razločke med Valvasorjevo veliko veduto Ljubljane in risbo v

našem albumu, čeprav sta si na prvi pogled obe precej sorodni. Valvasor je upodobil Ljubljano resnično kot »dolgo vas«, zlek-njeno na obeh bregovih Ljubljanice in pod Grajskim hribom; v risbi je tako rekoč prešteval in našteval njene stavbe prav do preprostih hiš, naš anonimus pa je zajel mesto tako, kot mu ga je kazalo oko, ne da bi iskal vseh podrobnosti. Zato je naša risba v neki meri bliže resničnosti kot Valvasorjeva, ki je lok mesta razvila v ravnino. Šlezijec je gledal Ljubljano od severozahoda, zato se mu je Grajski hrib z gradom vred zotil in mesto samo prav tako. Pač pa je Ljubljana zarisana kot pravcat širok veletok, na katerem plava osamljen čoln; na desni strani nam sega pogled še daleč proti dolenskim gričem, čez katere se vije dolenska cesta. Prav tako vidimo spredaj na desni še procesijo krakovskih hišic in Trnovo — cerkev tedaj še ni stala — in ob robu smer tržaške ceste. Valvasorjeva velika veduta ne sega tako daleč.

Seveda, tudi ta slika ni brez pomanjkljivosti, toda kljub vsemu je dragocena, kajti kaže nam mesto dobrih trideset let za slikami kranjskega kronista. In to pot že v zreli baročni obleki. Prav v letih, ko je naš popotnik Ljubljano obiskal, je ta najmočnejše spreminjala svoj obraz: prehajala je v novo dobo svojega kulturnega življenja in razcveta.

Na desnem bregu reke nas onkraj šent-petrškega mostu pozdravljajo hiše poljanskega predmestja, malo na desno pa nam ustavi oko že krepek štirikoten obzidni stolp, ki pa je bil v resnici okrogel. Za njim je večje poslopje, ki spada najbrž k sklopu frančiškanskega samostana, nato pa se že požene kvišku frančiškanski zvonik, za čigar streho se nam zdi, kot bi imela pod robom obhod; tega na Valvasorjevi sliki ni opaziti. Levo od grajskega hriba se dviga nova, leta 1707 posvečena stolnica z dvema stolpoma in seveda brez kupole, ki jo je dobila šele leta 1841. Po svoji obliki sta stolpa že taka kakor dandanes. Pri škofijskem dvorcu pa je zagrešil risar — ali bolje komentator — napako. Stavba, ki je označena s tem imenom pod številko 2, stoji levo od cerkve, tako da utegne biti prava škofijska palača stavba pred desnim zvonikom stolnice. Tudi sicer v kompleksu levo od cerkve težko določimo posamezne stavbe. Poslopje številka 2 utegne pripadati frančiškanskemu samostanu, čeprav se nam zdi, da stoji na mestu današnjega semenišča. Tega so res začeli zidati že leta 1708 kot »Collegium Carolinum«, toda dela na stavbi

so se vlekla desetletja, tako da sta bila leta 1713 v najboljšem primeru sezidana šele južni in zahodni trakt. In kaj naj bi pomenila velika stavba tik na vodo, ki bi po legi prav tako ustrezala današnjemu semenišču? Obzidje, ki ga ima na tem mestu Valvasor, je na naši risbi nejasno ali pa ga sploh ni: začenja se šele desno od velike zgradbe, narkar ga spet pretrgajo dvonadstropna Špitalska vrata onkraj Špitalskega mostu. Levo od vrat moli iz ozadja stolp špitalske cerkve, ki je višji kot pri Valvasorju. Kramarske hišice na mostu, ki so na Valvasorjevem bakrorezu lepo vidne, so na naši risbi le medlo naznačene, pač pa opazimo pred njimi še križ, ki so ga odstranili šele leta 1796. Pod gradom vidimo streho in stolpič starega rotovža, desno od Špitalskih vrat pa se ob Ljubljani spet nadaljuje obzidje do Čevljarskega mosta in vrat pod Trančo. V pobočju grajskega hriba se nam prvič pokaže cerkev sv. Rozalije, ki so jo sezidali šele leta 1707, čeprav se je risarju spremenila kar v dve stavbi, malo bolj desno pa se dviga nekoliko preveč poudarjeni zvonik sv. Florijana. Jezuitska cerkev sv. Jakoba z dvema zvonikoma in velikim poslopjem

samostana ustreza temu, kar je o njej povedal že Valvasor, stolp na Prulah pa je pri nas po pomoti spet oglat namesto okrogel.

Na levem bregu Ljubljanice se od šentpeterske cerkve, ki ima zvonik na napačni strani, vleče šentpetersko predmestje z nizkimi hišicami, pred njim pa je zarisana »cesta proti Savi«, ki se izteka na Ajdovščino s cerkvijo bosonogih avguštincev. Malo bolj na desno je cerkev klaris, ob Špitalskem mostu pa avguštinska, današnja frančiškanska. Na mestu današnje Zvezde stoji preprosta kapucinska cerkev, ob njej vice-domska palača z mestnimi vrati in utrdbo, v Gosposki ulici pa sta poudarjena Turjaški in Eckenbergov dvorec ter na Novem trgu lontovž in knežji dvorec. V zahodnem oglu se razvija kompleks nemškega viteškega reda s še srednjeveško križniško cerkvijo, katero je dal leto kasneje v komentarju omenjeni grof Guidobald von Starhenberg podreti in sezidati novo. O problematični križni obliki stare cerkve, ki jo omenja Valvasor, nam ta risba ne pove kaj več, le cerkveni zvonik je dobil v času po Valvasorju že baročno kapo. Dobro vidimo tudi križniški

Tržič v vojvodini Kranjski leži 6 milj od Ljubljane na cesti proti Celovcu, ob gorovju, kjer je meja. Ta je na gori Ljubelj imenovani, ki je nenačadno visoka, na vsako stran eno miljo; na vrhu je meja.

Samostan Velesovo leži prav tako pod gorami proti zgoraj omenjenemu mestecu (Tržiču). To je samostan redovnic reda sv. Dominika.

Dravograd, imenovan spodnji, je čeden trg ob reki Dravi, na meji proti Stajerski. St. 1 župna cerkev, 2 grad, 3 proštija. Grof von Platz je proš.

del obzidja s stolpom in Nemška vrata. Številka 14 nakazuje že tudi uršulinski samostan približno na današnjem mestu. Redovnice so se v Ljubljani zasilno nastanile že leta 1702 in od leta 1707 so bivale že v hiši na današnjem Trgu revolucije, ki jim jo je kupil ustanovitelj Jakob Schellenburg, toda temelje današnjemu samostanu so položili šele leta 1713. Na risbi je hiša poudarjena s stolpičem — pač nad kapelo — toda oprava imamo še s situacijo pred zidavo samostana. Od cerkva manjka sv. Lovrenc na Bregu.

Iz Ljubljane je Šlezijec odpotoval v Škofjo Loko, ki jo je narisal 25. julija 1713 in označil s številko 49. Po Valvasorju in sliki iz Freisinga iz leta 1697 nam risba ne pove nič kaj novega, mikavno je le to, da je pogled na mesto zajet od severne strani, tako da je lepo videti kapucinski most in Selška vrata ter potek obzidja od severozahodnega stolpa proti gradu. Razen značilne siluete gradu sta poudarjeni župna cerkev in cerkev klaris, ki sta jima zvonika že dobila baročni kapi, enako kot tudi stolpič na rotovžu. Špitalna cerkev na Spodnjem trgu ni razvidna in tudi v tekstu ni omenjena. Pač pa onkraj Poljanske Sore dominira nad hišami Puštalski grad, nad njim pa cerkev na Hribcu, prednica sedanje, ki je bila posvečena šele leta 1738. Prav v ospredju se na levem bregu zelo široke Selške Sore zraven nekaterih hiš uveljavljata cerkev in samostan kapucinov iz l. 1710, prav na desni pa se stiska Stara Loka z gradom in z dokaj neizrazito podano župno cerkvijo. Komentar pod risbo pravi: »Bischophlac ein städtlein in Crain gehörig in bayern dem bishoph von freüsingen liegt 3 meil von laibach. 1 von Crainburg. N: 1 das geschlos. 2 die pfarkirch auser der stadt. 3 Capuciner so unlängst gebaue. 4 Clarißerin fraukloster. 5 pfarkirch in der Stadt. 6 Rathaus.«

Teden kasneje je risar že sedel nekje pod Šmarjetno goro in skiciral 1. avgusta pogled na Kranj. Zajel ga je nekoliko bolj od leve strani kot pa Valvasor. Lepo vidimo kapucinski samostan izven obzidja, zarezal Jelenovega klanca, nato okrogel vogalni stolp (in v ozadju menda stolp nad Kokro). Opasano z obzidjem, ki ga varuje še več stolpov, se razvija mesto vrh skale nad Savo, doseže dominantno v župni in ponovno v roženvenski cerkvi ter izzveni na desni s cerkvijo in obrambnim stolpom na Pungertu. Tudi ta slika nam ne pove natančno, če je pungerška cerkev imela resnično odprte stolpne line, kakršne slutimo na Valvasorjevi sliki. Velika stavba na obzidju desno od župne cerkve je grad Kieselstein. Roženvenski klanec je obdan s hišami, na vrhu so mestna vrata. Ob mostu čez Savo vidimo mlin. Na desnem bregu Save stoji pri mostu stara šmartinska župna cerkev, ki edina s svojim stolpom že zapada baročnemu okusu.

Risba ima številko 50 in tekst: »Crainburg so vorhin die hauptstadt in Crain gewesen liegt an dem sau flus 4 meil auser laibach, an der stras nach Clagenfurt so noch 6 meil davon liegt. ist auf einem steinfelsen gebaue. N: 1 pfar Kirch N: 2 Rosenkranzbriderschaft. 3 Capucin:«

Iz Kranja je popeljala našega popotnika pot do velesovskega samostana, pod čigar risbo je 6. avgusta zapisal: »Das Closter Müchlstätten liegt auch am gebürg gegen den städl oben genant. Seind Closter frauen des hl. Dominici ordens.« Risba ima številko 52, nad njo je slika (zgoraj omenjenega) Tržiča s številko 51.

Samostan gledamo s severne strani. Cerkev ima gotski prezbiterij in stolp ob jugozahodnem oglu. Pred samostanom je v obzidju velik vhod. Na hribu levo se dviga grad Frauenstein, na desni pa vidimo še Trato s cerkvijo sv. Marjete, ki ima baročno pre-

krit zvonik. V primerjavi z Valvasorjevo grafiko je slika bolj mikavna, ker nam kaže celotno cerkveno stavbo, dasiravno razen poligonalno (zaključenega prezbiterja in menda še šilastih gotskih oken kaj več o njej ne moremo razbrati.

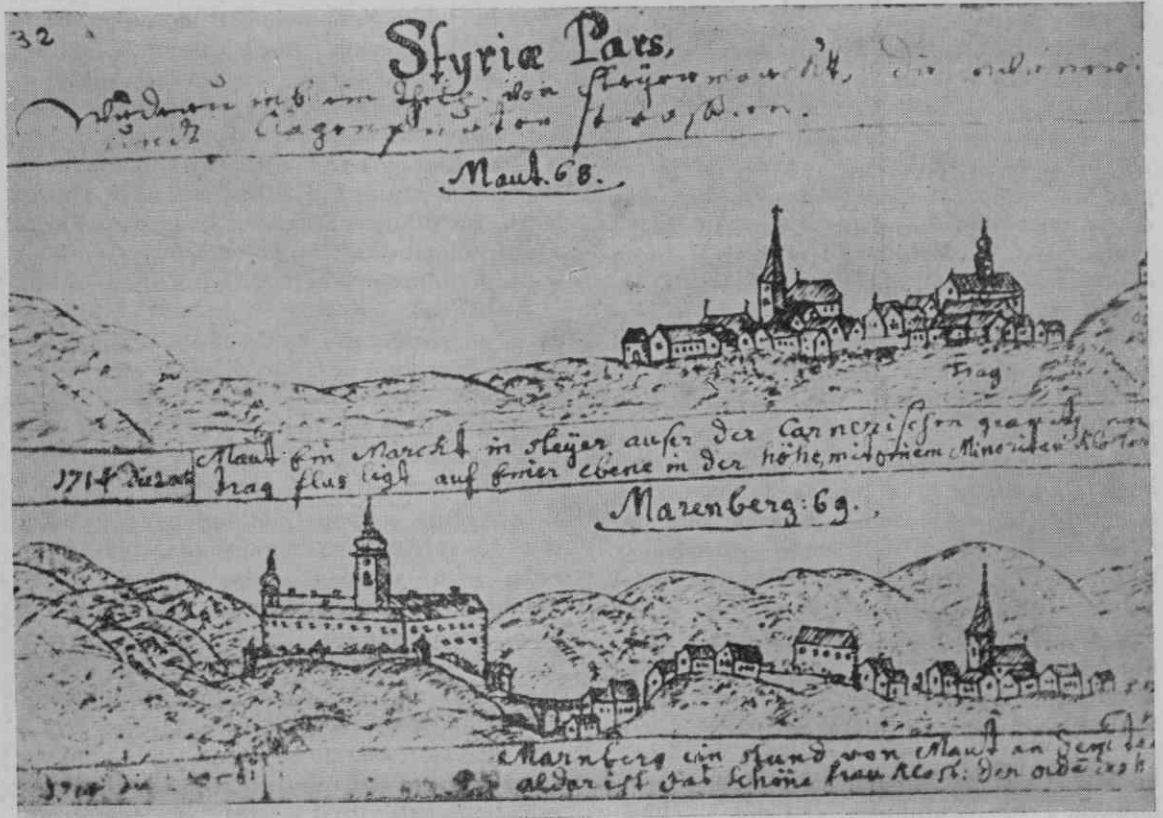
»Neumareckl im herzog thum Crain liegt 6 meil von laibach an der strase nach Clagenfurt, an dem gebürg an der Confin, welches da ist der berg loibel genant welcher von einer ungemeinen höch als hin 1 meil herunter 1 meil obn die confin.« — Tako je zapisal Šlezijec pod risbo Tržiča 20. avgusta 1713. Z risbo samo pa je zastavil pravo topografsko uganko: lepo je narisal mestece sredi gričev ob reki Bistrici, še z imenom poudaril zgoraj na desni ljubeljski prehod, postavil na osrednji grič grad Neuhaus, ki spominja na Valvasorjevo sliko, postavil na trg cerkev sv. Andreja, toda mesto je obdal z obzidjem, ki ga ne pozna nobena od starejših slik, niti Valvasorjeva niti Layerjeva na stropu cerkve sv. Jožefa. Pač pa so na naši in Layerjevi sliki lepo vidna vrata na koncu trga pred mostom čez reko. Župne cerkve na sliki ni, ker bi morala stati že

onkraj njenega desnega roba, in komaj štiri dni pred našim obiskom, dne 16. avgusta 1713, je pogorela.

Tako se je poslovil naš popotnik od kranjske dežele. Čez strmi Ljubelj se je povzpel na Koroško, kjer se je mudil več kot leto dni. 2. oktobra 1714 pa se je znašel v Dravogradu in s tem spet v naših današnjih mejah.

»Traburg das untere genant, an der Confin gegen Steyermarkt, ist ein hibscher flecken am Trag flus. N: 1 die pfar Kirch 2 der Schlos. 3 die probstei, graf von Platz ist probst.« Risba ima številko 67.

In spet nam ponuja za primerjanje sliko Dravograda Valvasor v svoji Koroški topografiji. Obe sliki nam kažeta pogled z desnega brega Drave. Nad trgom stoluje grad, čigar stolp ima pri Valvasorju že baročen zaključek, pri nas pa piramidno streho. Pač pa je baročni okus prekril cerkveni zvonik s čebulasto kapo. Valvasor ima zvonik pomaknjen k severni steni cerkve, na naši pa stoji ta pravilno na zahodni strani pred fasado. Tudi pri romanski cerkvi sv. Vida sredi trga je naš risar pravilneje kot Valvasor poudaril krepki vzhodni stolp nad prezbiteri-

(Zgornja) Muta, trg na Štajerskem onkraj koroške meje, ob reki Dravi, leži na vzvišeni ravnini. V njem je minoritski samostan, št. 1.

Radlje — Marenberg, uro (hoda) od Mute, ob reki Dravi. Tamkaj je lep ženski samostan reda sv. Dominika.

jem. Med obema cerkvama je v treh decenijah zrastle že več hiš, o katerih pri Valvasorju še ni sledu, pač pa je na obeh slikah videti leseni plot desno od župne cerkve. Zastonj pa iščemo pri nas obzidje, s katerim je Valvasor tako odločno obkrožil severno stran trga.

Še isti dan je nemški gost prestopil pri Sv. Magdaleni koroško-štajersko mejo, kar je seveda podčrtal tudi v popotnem albumu s posebnim naslovom: »Styriae Pars, Wiederrumb ein Theil von Steyermarkt, die wienrische und Clagenfurter straßen.« 2. oktobra 1714 je narisal prvo znano nam veduto Zgornje Mute od jugozahodne strani, medtem ko poznamo pri Vischerju le pogled na grad. Pod trgom je naznačena struga Drave in na njenem desnem bregu vuzeniški grad. Trg se začinja na levi z nekakim vhodnim stolpom, ki ima sedlasto streho, bolj desno je gradič Kienhofen, nato župna cerkev sv. Marjete s piramidno zaključenim zvonikom, kar nas skoraj začudi, saj je bila cerkev leta 1690 popolnoma prezidana. V desnem koncu je avguštinski samostan s cerkvijo, ki ima baročen nadstrešni stolpič; risar je samostan v komentarju po pomoti pripisal minoritom. To cerkev so leta 1760 podrli in sezidali novo; danes o njej ni več sledu. Risba ima številko 68 in tekst: »Maut Ein Marckt in steyer außser der Carnerischen granitz an dem Trag flus ligt auf Einer ebene in der höhe, mit Einem Minoritten Kloster N. 1.«

Zadnji slovenski kraj, ki ga je naš popotnik še obiskal, so Radlje ob Dravi — Marenberg. »Marnberg ein stund von Maut an dem Trag flus. aldar ist das Schöne frau Klost. der orden des h. Dominic.« Številka risbe je 69.

Vischer nam je zapustil samo bakrorez samostana dominikank, naš neznan znanec pa nam kaže celotni trg od južne strani.

Levo se na griču šopiri veliki, že leta 1251 ustanovljeni in 1666 popolnoma prezidani samostan, ki ga oklepa obzidje s stolpiči. Na sredi se med samostanskimi trakti dviga krepek baročen stolp, ob levi strani pa opazimo še manjši stolpič. Na vzhodni strani vodi čez potok Radelj most proti zunanjemu trgu, ki preko velikega poslopja preide v notranji trg. Okoli župne cerkve sv. Mihaela s piramidno kritim zvonikom se stiskajo manjše stavbe. Že dobro leto pred tem — 7. marca 1713 — so župljani prosili, da bi smeli staro cerkev podreti in sezidati novo. Dela pa so se zavlekla do leta 1724. Vse kaže, da leta 1714 še niso začeli s podiranjem, kajti na sliki vidimo še staro cerkev; sicer pa so tudi ob novi stavbi ohranili še stari gotski prezbiterij. Ob cerkvi je stala kapela sv. Mihaela, pač kostnica, ki je na risbi ne opazimo.

V trenutku, ko je šlezijijski popotnik dokončno zapustil slovenska tla, se konča tudi naš topografski izlet po baročni Sloveniji. Sličice, ki so v popotnem albumu poromale daleč na Nemško in vzbujale njihovemu avtorju kdo ve kakšne spomine na »slovenski eksil«, dobivajo danes med nami spet svoj zgodovinski zven in pomen. Za podrobnejšo stavbno zgodovino posameznih arhitektur morda niso toliko zgovorne, ker niso do kraja zanesljive, toda za splošni pojem o nekaterih naših krajih pred skoraj 250 leti so vendarle dragocene. In kdor jih bo skušal še podrobneje analizirati, bo najbrž našel v njih še to in ono mikavnost, ki se je našemu naglemu pregledu prikrila.

OPOMBA

Čutim prijetno dolžnost, da se toplo zahvalim ravnateljstvu Gornjeavstrijskega deželnega arhiva (Oberösterreichisches Landesarchiv) v Linzu ob Donavi za prijazno dovoljenje, da sem smel objaviti reprodukcije iz skicirke, ki jo hrani, še prav posebno pa dr. Kurtu Woitschlagerju, kustosu baročnega oddelka Joanneuma v Grazu, ki mi je prijateljsko fotografiral in poslal še neobjavljene slovenske vedute.

